

BOSZORKÁNYPEREK MÚLT IDŐBEN

MOHAY ZSUZSANNA

1. Bevezetés

Az utóbbi évek, évtizedek újonnan kibontakozó kutatásainak köszönhetően egyre árnyaltabb kép van kirajzolódóban a középmagyar kori beszélt nyelvről (Pusztai 1999; B. Gergely 2000, 2001, 2002) és e korszak múltidő-használatáról (Kálmán 1975; Németh 2001; Mohay 2012, 2013a, 2013b). Ez azonban még korántsem teljes. Számos eddig nem vizsgált forrásanyag és feltáratlan vagy éppen tisztázatlan jelenség vár újabb és újabb szempontú elemzésekre, inspiratív kérdésfeltevésekre, amelyek révén tovább gazdagodhat mindaz, amit a középmagyar kori múlt időkről eddig tudhatunk.

Érdeemes és különösen izgalmas olyan szövegtípusból meríteni a vizsgálatokhoz, amely mint a magánéleti nyelvhasználatot is tükröző, illetve a szóbeliséggel is érintkező forrásanyag a – Pusztai Ferenc terminusával élve – ún. „írott beszélt nyelv” (Pusztai 1999) jelenségeibe enged mélyebb bepillantást. Ilyenek a korszak misszilisei és perszövegei, különösen a tanúvallomások. Minthogy ezek a műfajok éppen a 16. századtól kezdődően terjedtek el és maradtak fenn számban, vizsgálhatóságuk kifejezetten a középmagyar kor újdonsága. Ugyanakkor a középmagyar kori múltidő-használatról kibontakozó képet meg is határozza az, hogy ekkortól állnak rendelkezésünkre e szövegtípusok, amelyek tanulmányozására az ómagyar kori kódexirodalom alapján nem volt lehetőség (Sárosi 2003a: 614). Sárosi Zsófia a történeti szociopragmatika forrásaival kapcsolatban a következőket írja: „Természetesen bármennyire életszerűek is ezek az anyagok, több tényező miatt sem vehetik fel a versenyt a mai, videófelvételeken alapuló, transzkripcióban közzétett adatokkal – de nem is ez a cél.” Hangsúlyozza: „a középmagyar kor orális kommunikációjáról egy bár hiányos, de a mainál mindenképpen és számottevően gazdagabb tudásra szert tenni a segítségével, úgy vélem, korántsem utópisztikus vállalkozás.” (Sárosi 2003b: 444)

Ezzel magam is egyetértve ezúttal egy különösen gazdag forrásanyagból meríték: 16–18. századi boszorkányperek alapján a szöveganyag kínálta sajátos jelenségekre összpontosítva vizsgálom a múlt idők középmagyar kori használatának mibenlétét. Választ keresek arra, hogy mi jellemzi a négyféle múlt idő – a *-t* jeles, az *-á/-é* jeles, illetve a *∅ + vala/volt* és a *-t + vala/volt* típusú múlt – arányát és használatát a boszorkányperekben. Igyekszem körüljárni, hogy milyen funkciókat töltenek be az egyes múltidő-fajták, illetve hogy kötődnek-e hozzájuk specifikusan a peranyagra jellemző sajátosságok a kontextus alapján kikövetkeztethető igeidő-használatot tekintve. Felvillantom továbbá, melyek azok a jelenségek, amelyek más középmagyar kori forrásanyagban is tetten érhetők, ezáltal kapcsolódási pontokat keresek az eddigi elemzésekben már feltárt tendenciákhoz, kutatási eredményekhez.

Írásommal egyúttal az MTA Nyelvtudományi Intézet 81 189. számú OTKA-projektumához is kapcsolódni kívánok, amelynek célja az ó- és középmagyar kori magánéleti nyelvhasználat morfológiailag elemzett adatbázisának kiépítése ugyancsak misszilisek és perszövegek feldolgozásával.

2. Új tendenciák a középmagyar korban

Mivel a középmagyar korból merőben új típusú források állnak rendelkezésünkre, óvatosan kell kezelnünk a múlt idők középmagyar kori szerepköreinek ómagyar koriakkal való összehasonlítását, jóllehet a változási folyamatok megragadásakor általában kézenfekvő módon kínálkozik a vizsgált korszakot megelőző nyelvtörténeti kor tanulságaival való összevetés. A múlt idők ómagyar kori funkciói elsősorban E. Abaffy Erzsébet nagy ívű összefoglaló munkájának köszönhetően igen részletesen fel vannak tárva (E. Abaffy 1991: 104–121, 1992: 120–183), és ezek hasznos kiindulópontként szolgálnak a múlt idők későbbi használatának kutatásához, tudnunk kell azonban, hogy az ómagyar korra kikövetkeztethető szabályszerűségek a kódexek írásbeliségét tükrözik, beszélt nyelvi jelenségek felvillantására pedig csak elvétve van mód általuk. Ugyanakkor a szóbeliséghez is kötődő középmagyar kori szövegek múltidő-használatának nyilvánvalóan megvoltak az előzményei az ómagyar kori beszélt nyelvben, csak éppen ezek kevésbé vizsgálhatók. Az tehát, hogy a középmagyar korban új tendenciákkal számolhatunk, kétségtelen tény, de mindez a rendelkezésünkre álló forrásanyag sajátosságaiból következik (vö. Szentgyörgyi 2014: 264). A középmagyar kor újdonsága valójában abban áll, hogy számos jelenség ekkortól adatolható és tárható fel először.

3. A korpuszról

A korpusz kiválasztásában Schram Ferenc Magyarországi boszorkányperek 1529–1768 című, betűhű közlésben megjelent kiadványa (1983) szolgált forrásul. Összesen 43 perszöveget elemeztem, olyanokat, amelyek eseményelmondáson alapuló szövegegyeségekből állnak, bővelkednek tehát múlt idejű igékben, így különösen alkalmasak a múltidő-használat változatosságának, sajátos, tendenciaszerű jelenségeinek bemutatására. A legkorábbi szöveg 1591-ből, a legkésőbbi 1758-ból származik. A vizsgált korpusz sem területi, sem időbeli szempontból nem mutat egyenletes megoszlást (ahogy maga a kiadvány sem, hiszen a perek lejegyzése csak a 17. század végétől vált elterjedtté): a 16 különböző megyéből fennmaradt perek közül mindössze 1 szöveg 16. századi, 8 való a 17. századból és 34 a 18. századból. Ezúttal nem célom tehát e bő másfél évszázad időbeli változásaiból, illetve a földrajzi-nyelvjárási különbségekből messzemenő következtetéseket levonni, e szempontokat azonban mindenképpen érdemes a továbbiakban egy kibővített korpusz vizsgálatában érvényesíteni.

Csak a kijelentő módú múlt idejű igéket vettem számításba, mert ezek esetében variálódik az időjel, és csak azokkal számoltam, amelyek biztonsággal besorolhatók a múlt idők négyféle típusának valamelyikébe. Összesen több mint 8500 igealakot vizsgáltam. A hangjelölések következtelenségei miatt előfordul, hogy egy-egy alakról nehéz eldönteni, *-t* vagy *-á/-é* jeles-e (pl. a *lata* elvileg lehet *látá*, *látá* és *látta* is), vagy olykor hogy múlt idejű-e egyáltalán. Ebben a kontextus sem mindig igazít el. Éppen ezért van kiemelkedő jelentősége a betűhű közlésben megjelent boszorkánypereknek a morfoló-

giai témájú nyelvtörténeti kutatások szempontjából, hiszen az effajta kiadás a bizonytalan esetekben nem kényszerül – sokszor önkényesen – állást foglalni valamelyik lehetséges variáció mellett.

4. Múlt idők és használatuk a boszorkányperekben

A -t jeles múlt idő

Ha tekintetbe vesszük, hogy a -t jeles múlt a kései ómagyar korban a párbeszéddek és az előszóbeli megnyilatkozások jellemző igeideje volt (Szarvas 1872: 292; Bárczi 1963: 162–163; Kálmán 1975: 117–118; E. Abaffy 1991: 118–119; Sárosi 2003a: 152–153), nem meglepő, hogy a szóbeliséghez kötődő középmagyar kori szövegekben is abszolút dominanciáját tapasztaljuk. Erről tanúskodnak az úriszéki percek (Mohay 2012, 2013a), a korszak misszilisei – többek között Lobkowitz Poppel Éva (LPLev.), Bethlen Miklós (BLev.) vagy Battyhány Ferencné Svetkovics Katalin levelei (Mohay 2013b) –, és ez tűnik fel a boszorkányperekben is, amelyekben 94%-os a -t jeles múlt előfordulása. Úgy tűnik, hogy ez az események elbeszélésére legáltalánosabban használt múlt idő.

A kései ómagyar korban az aspektualitás háttérbe szorulásával az időszemlélet vált elsődlegessé. Szentgyörgyi Rudolf hívja fel a figyelmet arra, hogy éppen ez a változás segítette elő a -t jeles befejezett jelen múlt idővé való átértékelődését azzal egyidejűleg, hogy elvesztette befejezettséget jelölő aspektusát (Szentgyörgyi 2014: 264). A középmagyar korban tovább érvényesül ez a tendencia, hiszen a perfekтивitást – különösen az igekötők megjelenésével – már nem az időjel fejezi ki (Kiefer 1996: 268; E. Abaffy 1983: 150): „Ismet láttam ilyen babonas tudományátis, mikor a kenyeret *ki szedte* a kemenczebül, a kenyereket meg mosván, azon vizbül a mellyel *meg mosta* a kenyereket ket izben a tenyeriben *viven fel hörpentette* miért cselekedte nem tudom” (Bosz. 1: 84, 1717); „Testi Szemeyuel latta, hogy valami fénjesség mint egy tűz, *vegigh futotta* a házát” (Bosz. 1: 377, 1677).

Szemléletesen igazolják a -t jeles igeidő befejezettséget hordozó szerepének visszaszorulását azok a példák is, amelyekben huzamosabb ideig tartó, illetve ismétlődő cselekvésekről van szó: „és ugyan akkor ugy el dagadot ezen fatensnek az lába, hogy három hólnapig *feküt* miatta” (Bosz. 1: 132, 1648); „Leány Lagzi meg levén abból ki hagyodott Panna Asszony, mellyért sokat *feddödöt* a Fatensre” (Bosz. 1: 308, 1755); „Aztis látta midőn előtte lévő bizonyáságnak keze meg romlott, együtt beszélvén Zelyovkanéval, Zelyovkáné haromszor *reá lehelt*” (Bosz. 1: 469, 1744).

Az -á/-é jeles múlt idő

A -t jeles igeidő nagyarányú térhódításával párhuzamosan az -á/-é jeles múlt jelentősen visszaszorul: a vizsgált korpuszban csupán 5%-os az előfordulása, és ezzel együtt ómagyar kori szerepe, az események elbeszélésében betöltött domináns szerepe is csaknem teljesen megszűnik. Nemcsak a boszorkánypercek tanúskodnak erről: az úriszéki perekben és a középmagyar kori misszilisekben ugyanezt a jelenséget tapasztaljuk. Kiszámú előfordulása ellenére igen jellegzetes funkciókat ölt, ezért vizsgálatára érdemes nagyobb figyelmet fordítani.

Az -á/-é jeles igeidő különlegessége, hogy a peranyagban csak tanúvallomásokban fordul elő, a kérdőpontokban és a perszövegek hivatalos részeiben nem. Már az ómagyar korból adatható közelmúltat kifejező funkciója valódi párbeszédés részekben a

beszélt nyelvet tükröző regiszterben, tehát nem eseményelbeszélő szöveghelyeken (E. Abaffy 1992: 153). Feltételezhető, hogy ez a szerepkör él tovább a középmagyar kori peranyag egyenes idézeteiben is, amikor az egyébként *-t* jeles múltban álló tanúvallomásban egy-egy közelmúltat jelölő *-á/-é* jeles igealakot találunk: „ládé eb attá *el rontál* immar kétczer ma” (Bosz. 1: 102, 1722); „ott *valál* tegnap hogy eözve vesztem a Botrinnal” (Bosz. 2: 331, 1730). Ezt látszik alátámasztani számos párhuzamos példa a középmagyar kor más, magánéleti nyelvhasználatú forrásaiban, elsősorban misszilizéseiben: „Miert hogi az te leweledet ezen oraban *adak megh*” (LPLev.: 119, 1632); „Nehezenn *esek* minap elindulasomkor” (BLev.: 118, 1661).

Szembetűnő, hogy a boszorkányperek *-á/-é* jeles múltú igealakjainak nagy többsége valamilyen mondást kifejező ige: *monda, felele, meg fenyegetim, szolla, meg jelenté, kiálta, tudakozá, szollitá, kerdeze, beszéllé, említél* stb. Ezek egy része magukban a tanúvallomásokban olvasható: „jó szerencsed kutya, hogy Istent *említél* mert ha száz Lelked lett vólnais elszaggadtunk vólna” (Bosz. 2: 332, 1730). A legtöbb *-á/-é* jeles múltban álló mondással kapcsolatos ige azonban az egyenes vagy függő idézetek bevezető mondataiban található, mintegy szövegtagoló szerepben, az idézettől való elkülönítést szolgálva: „azt *mondá* arra Zellő Mihály, azt izente az en Feleségem kjendnek, dél tájban szedgyen meg kjend mindnyájja fazékru a felt” (Bosz. 1: 313, 1755); „kaposztat aprított, és a fatensgül kirt belije egy kanál tifelt, *felele* arra a fatens, hogy nincsen, mert hogy öszve verte, *mondá* arra Jobbágy Örse, teniked soha nincs, arra ismit *felele* a fatens hiszen eleget adtam ennyihányszor, *mondá* arra Jobbágy Örse, vár míg adnál, de meg banod te még ezt, azután kit hit mulva mingyart a Lába meg romlott, és el dagadott” (Bosz. 1: 361, 1721).

Az úriszéki perek és a korszak magánlevelei is bőségesen kínálnak példát az *-á/-é* jeles múlt mondást kifejező igéken jellemző dominanciájára: „medigh en oth woltham, adigh tórthenth, hogy az roboth dolghabol be hoztak wolth, es ith ben wolthannak foghwa. Haza jőwen, *megh mondak*, hogy ith wannak, es *mondam*, hogy kj köllene ókóth wenwnk. Ez mjndjarasth *monda*, hogy ez mýnth te mýattad wagyon” (Úsz.: 102, 1593). Svetkovics Katalin levelezésében az *-á/-é* jeles múltú igék csaknem fele mondással kapcsolatos (Mohay 2013b). Úgy tűnik, e specifikus használat igen elterjedt volt a középmagyar kori élőbeszédben. A vizsgált korpusz alapján mutatkozik némi területi-nyelvjárási különbség is: a mondást kifejező igék szinte csak elbeszélő múltúak az Esztergom, Komárom, illetve Nógrád vármegyében lejegyzett szövegekben, ugyanakkor jellemzően *-t* jelesek Bihar, Borsod, Csongrád, Győr, Heves, Szabolcs-Szatmár vármegye boszorkánypereiben.

A fent említett szövegtagoló szerep mellett megfigyelhető egy másik tendencia is: az *-á/-é* jeles múlt olykor nem a tanúvallomást bevezető mondatok igeideje, hanem éppen az egyenes idézetek első múlt idejű igealakja, ezzel egy másfajta szövegtagoló funkciót betöltve az idézet kezdetét jelzi: „mondotta volna Szabo Gyorgi maga Feleségének hol *járál* ez ezaka hamis lelkü csak tüz kéne neked” (Bosz. 1: 113, 1724); „az után még sokat beszélgetett Cselédjeivel rólla a Tanú mondván: No oda nem *adánk* a Fekete Asszonynak a Törkölyt” (Bosz. 1: 332, 1756). Varga Mónika szintén boszorkánypereket vizsgálva figyelt fel arra a jelenségre, hogy ilyesfajta szövegtagoló szerepet a határozói igenév is betölthet a történetmondást felvezető mondatok állítmányaként (Varga 2014).

Míndez igen hasonló egy a misszilisekben is tetten érhető tendenciához: többek között Bethlen Miklós és Lobkowitz Poppel Éva leveleiben is gyakori, hogy az *-á/-é* jeles múltak jellemzően a levél kezdetén állnak, függetlenül attól, hogy milyen cselekvést, eseményt jelölnek. Ezzel mintegy bevezető szerepet töltenek be: „Nehezenn *esek* minap ell indulasomkor hogy kegydt tsak nemis köszönthetem, de hul egy-s hul más akadalyok s-valóságos alkalmatlansagok s kivalt keppenn az siettsegh mulattatta ell velem, *akaram* azert kegydt mint egy Szaz Mely földniről köszönteni s-latogatni.” (BLEv.: 118, 1661) „Algyon meg isten minden iockkal es jo egésséggel. *Jőue* hozzám ez az Uyuarj Gombkötő Mihály, *Jelenté* azt hogy mjnemő Iniuriaja uagyon a miat az roszt ördöngős Aszonyi állat mját” (LPLEv.: 127, 1632).

Tovább gazdagíthatja a képet, ha tekintetbe vesszük, hogy az *-á/-é* jeles múltú igéknek milyen szemantikai csoportjai bontakoznak ki a vizsgált szövegekben. Kifejezetten a boszorkánypercekre jellemző sajátosság, hogy az *-á/-é* jeles múltban álló igék között számottevők a gyógyulással, illetve a rontással, a megbetegedéssel és a halállal kapcsolatos igék, amelyek a résztvevők személyes életére és a per kimenetelére nézve egyaránt döntő eseményeket jelölnek. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a betegséggel és a gyógyulással kapcsolatos igék jellemzően *-á/-é* jeles múltban állnának, mivel ezen igeidőtípus előfordulása a peranyagban eleve ritka. Gyakori azonban, hogy az egyébként *-t* jeles dominanciájú tanúvallomásban a gyógyulás vagy a rontás mozzanatát mint kulcsfontosságú cselekvést, történést a szokatlanabb *-á/-é* jeles igealak fejezi ki, ezáltal is hangsúlyozva az esemény jelentőségét. Erre számos példát találunk a forrásanyagban: „e fatens fenyegetése után minden hiba nélkül azon egy napon *föll gyogyula* a felesége” (Bosz. 1: 547, 1738); „es aval e fatensnek az orát *megh füstölé* mingyárást azonnal el távozt minden fádalma” (Bosz. 1: 539, 1737); „engem bizon *el ronta*, edes Biro Uram tudgia kgték, a masik Urammal mygh laktam senki semmit en hozsam nem tudot ional egiebet” (Bosz. 1: 436, 1653); „s pattanások *essinek* a Lában mint egy hólag a bokajan és Laba száran” (Bosz. 1: 361, 1721); „Történt bizonyos Időben hogy az fatens felesége sárgulni *kezde* és Testiben bágyadozni” (Bosz. 2: 451, 1753); „Edes Uram ne ad magadat közékben, inkább valaszad az io halalt, az myre *megh is hala*” (Bosz. 2: 23, 1676).

A fentiekhez kapcsolódóan az *-á/-é* jeles múlt idejű igék gyakran valamilyen egyéb, váratlanul bekövetkező fordulatot, megmagyarázhatatlan történést, hirtelen, meglepő állapotváltozást jeleznek: „Ussonakor taiban ugy utötte meg az Szayat azon meg veszet Személynek, hogy azonnál az chapásban *meg nimula*” (Bosz. 2: 22, 1676); „egy fél kenyeret laték amot az Bokorban hogy *hossa nyulék megh jajdula*” (Bosz. 1: 62, 1714); „közelítettem az ludakhoz ket avagy három lipisnire egyszer az ludak *el tíminek*, nem látom sohol, *meg fordulék* az ekéhez hatra, Paczai Ferenczne csak *meg üte* a hátamat, es annak előtte pedig soholis nem lattam” (Bosz. 1: 100, 1722).

Az *-á/-é* jeles múltú igék további jellemző szemantikai csoportját alkotják a mozgást kifejező igék: „*ki szalada* házából” (Bosz. 1: 539, 1737); „meg fárodván *be menének* az korcsmáro a végett hogy egyet kettőt innának” (Bosz. 1: 545, 1738). E sajátosság szintén kifejezetten markáns a korabeli misszilisekben is.

A *-t* + *vala/volt* típusú múlt idő

A forrásanyagban kevésbé jellemző az összetett múltak használata, és így a *-t* + *vala/volt* alakú múlt időé is. Az a fajta halmozás, amely a Svetkovics-levelekben és az

úriszéki perekben tetten érhető, a boszorkányperek *-t + vala/volt* típusú múlt időit nem jellemzi. Ami funkcióit illeti, a vizsgált korpusz alapján a kisszámú előfordulás miatt nemigen állapíthatunk meg tendenciákat, csupán arról a néhány igealakról tehetünk megállapításokat, amelyek elszórtan találhatóak a peranyagban. Előfordulásuk a Bihar, Csongrád és Esztergom vármegyékben lejegyzett perekben jellemző valamelyest, többségük *volt* segédigés. *Vala* segédigés régmúlt (illetve befejezett múlt – Szentgyörgyi 2014: 265) csak Csongrád, Esztergom, Somogy és Sopron vármegye perszövegeiben tűnik fel.

A régmúlt az ómagyarban előidejűséget fejezett ki, de a kései ómagyar kor legvégétől egyre gyakoribb grammatikailag nem viszonyított múlt időként való előfordulása (E. Abaffy 1992: 162). A boszorkányperekben mindkét szerepkörre van példa. Előidejűséget kifejező múltként is felfogható a *-t + vala/volt*-tal jelölt igeidő a következő mondatban: „egy fűrút és egy Lakatott bé csukva talaltak azon a helen ahunn az orsót *ki vettik volt*” (Bosz 1: 357, 1721); „Annak felette a múlt napokban midőn Korcsmáros Kovács János lábára *meg nyomorodott volt*, meg kenvén Korcsmárost haza ment” (Bosz. 1: 266, 1740). Ugyanakkor időviszonyítás nélküli múltbeli esemény a következő példa állítmánya: „egy alkalmatossággal ezen Fatens Leányanak egy kis mizet *adott volt* Bernath Clára” (Bosz. 2: 332, 1730). A *-t + vala/volt* típusú múlt idő ebben a használatban könnyedén válhatott a történetmondás jellemző múlt idejévé (Bárczi 1963: 277), és bár ez a középmagyar kori úriszéki perekben volt különösen elterjedt, a boszorkányperekben azonban nem, még ez utóbbi forrásanyag is tartogat olyan példákat, amelyek az összetett múlt eseményelbeszélésben betöltött szerepére engednek következtetni: „Igenis igrte; de nem hivott el, s akkor *meg nehezteltem volt reá*” (Bosz. 1: 316, 1755); „az Vrgye Doctorja hozzám járván mindennap *orvosolt vala*” (Bosz. 2: 551, 1756).

A \emptyset + *vala/volt* típusú múlt idő

A folyamatos múlt előfordulása a peranyagban elenyésző. Legfeljebb elvétve találkozunk egy-egy \emptyset + *vala/volt* típusú igealakokkal, melyek eredeti ómagyar kori funkciójuknak megfelelően tartós múltbeli cselekvést (pl. *ilunk vala, nezok vala*) éppúgy kifejezhetnek, mint egyszerit (*menti vala*) vagy ismétlődőt (*kér vala*), esetleg valamilyen szándékot (*meg akarjak vala metczeni*).

5. Összegzés

A középmagyar kortól rendelkezésünkre álló, új szövegtípust képviselő boszorkányperek kutatása lehetőséget ad arra, hogy a beszélt nyelvhez is kötődő forrásanyag tovább árnyalja, és eddig kevésbé vagy egyáltalán nem vizsgált szempontokkal gazdagítsa a múlt idők használatáról kibontakozó képet. A négyféle múlt idő előfordulási aránya és funkciói is jelentős átalakulást mutatnak az ómagyar korhoz képest. Az átrendeződés egyes funkciók elhomályosulásával, elvesztésével, valamint új szerepkörök kialakulásával jár. E tendenciák jó része párhuzamos jelenségekként más középmagyar kori, szóbeliséghez kötődő szövegekben is adatható. A kutatás eddigi irányvonalait célom egyre bővülő szempontrendszer mentén folytatni. Mindenekelőtt azonban a terminológiai problémák tisztázása tűnik a legsürgetőbbnek, hiszen a múltidő-fajták kurrens megnevezései a középmagyar korra vonatkoztatva számos kérdést vetnek fel (Szentgyörgyi 2014: 265). Elengedhetetlenül fontos lenne körüljárni: befejezett jelen vagy befejezett múlt-e a *-t* jeles

múlt? Mennyiben tekinthető elbeszélő múltnak az -á/-é jeles múlt? Illetve: régmúlt-e egyáltalán a -t + *vala/volt*, és folyamatos múlt-e a \emptyset + *vala/volt*?

FORRÁSOK

- BLév. = *Bethlen Miklós levelei I–II*, sajtó alá rendezte: Jankovics József, Budapest, Akadémiai, 1987. I.: 1657–1698, II.: 1699–1716.
- Bosz. = *Magyarországi boszorkányperек 1529–1768 I–III*, közreadja: Schram Ferenc, Budapest, Akadémiai, 1983.
- LPLév. = „*Im küttem én orvosságot*”. *Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1644*, szerk.: Kincses Katalin (Régi Magyar Történelmi Források 3.), Budapest, 1993.
- Úsz. = *Úriszék. XIV–XVII. századi perszövegek*, szerk.: Varga Endre, Budapest, Akadémiai, 1958.

HIVATKOZÁSOK

- E. Abaffy Erzsébet 1983: Latin hatás a XV–XVI. századi magyar igeragozásban, in Balázs János szerk.: *Areális nyelvészeti tanulmányok*, Budapest, Tankönyvkiadó, 113–179.
- E. Abaffy Erzsébet 1991: Az igemód- és igeidőrendszer, in Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*, Budapest, Akadémiai, 104–121.
- E. Abaffy Erzsébet 1992: Az igemód- és igeidőrendszer, in Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana III/1*, Budapest, Akadémiai, 120–183.
- Bárczi Géza 1963: *A magyar nyelv életrajza*, Budapest, Gondolat.
- B. Gergely Piroska 2000: Szóhasználati párhuzamok Heltai Gáspár fabuláinak és a korabeli Kolozsvárnak beszélt nyelvéből, *Magyar Nyelvjárások* **38**, 41–50.
- B. Gergely Piroska 2001: Az általános és határozott ragozás keveredése a XV–XIX. századi Erdély beszélt nyelvében, in Büky László – Forgács Tamás szerk.: *A nyelv-történeti kutatások újabb eredményei II: Magyar és finnugor alaktan*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 19–28.
- B. Gergely Piroska 2002: A közéleti és a beszélt nyelv viszonya az erdélyi fejedelemségben, in Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János szerk.: *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*, Debrecen – Jyväskylä, 187–199.
- Kálmán Béla 1975: A magyar múlt idejű igealakok történetéből, in Szathmári István – Ördög Ferenc szerk.: *Pais Dezső tudományos emlékülés Zalaegerszegen* (Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 140.), Budapest, 117–124.
- Kiefer Ferenc 1996: Az igeaspektus areális-tipológiai szempontból, *Magyar Nyelv* **92**, 257–262.
- Mohay Zsuzsanna 2012: 16. századi úriszéki perек múlt időinek funkciós elemzése történeti szociolingvisztikai megközelítésben, in Fülöp Péter szerk.: *Tavaszi Szél konferenciakötet*, Budapest, 241–246.

- Mohay Zsuzsanna 2013a: Múlt idők a középmagyar kor első feléből származó úriszéki perekben, in Drávucz Fanni – Haindrich Helga Anna – Horváth Krisztina – Karácsony Fanni szerk.: *Félúton 8. A nyolcadik Félúton konferencia kiadványa*, Budapest, 73–84.
- Mohay Zsuzsanna 2013b: Múltidő-használat a 16. században, *Édes Anyanyelvünk* **35/3**, 16.
- Németh Renáta 2001: Múlt idejű igerendszerünk a korai középmagyar korban, in Büky László – Forgács Tamás szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei II: Magyar és finnugor alaktan*, Szeged, 131–138.
- Pusztai Ferenc 1999: Beszélt nyelv a középmagyarban, *Névtani Értesítő* **21**, 380–386.
- Sárosi Zsófia 2003a: Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben, *Magyar Nyelv* **99**, 434–447.
- Sárosi Zsófia 2003b: Morfématörténet, in Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk.: *Magyar nyelvtörténet*, Budapest, Osiris, 129–172, 352–371, 610–617, 719–724.
- Szarvas Gábor 1872: *A magyar igeidők*, Pest.
- Szentgyörgyi Rudolf 2014: Az ómagyar múlt idők rendszerének kiépülése, in Havas Ferenc – Horváth Katalin – Kugler Nóra – Vladár Zsuzsa szerk.: *Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére*, Budapest, Tinta, 258–267.
- Varga Mónika 2014: A határozói igenévi állítmány – és ami körülötte (?) van, in Drávucz Fanni – Haindrich Helga Anna – Horváth Krisztina szerk.: *Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain – A Félúton 9. konferencia kiadványa*, Budapest, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, 29–48.